

Anna Wrzeńska, Jacek Wrzeński

Czytanie z kości : wystawa

Studia Lednickie 8, 365-368

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CZYTANIE Z KOŚCI WYSTAWA

W dniu 11 maja 2004 roku w XVIII-wiecznym spichlerzu z Majkowa, na terenie Małego Skansenu Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, naprzeciw przeprawy na Ostrów Lednicki, otwarto kolejną wystawę obrazującą badania cmentarzysk wczesnośredniowiecznych rejonu Lednicy. Ekspozycja jest przykładem współpracy archeologa i antropologa na stanowisku i w trakcie prac gabinetowych. W oparciu o ludzki materiał szkieletowy pozyskany z grobów na dwóch różnych cmentarzyskach, przybliżono metodykę prac terenowych i przedstawiono możliwości analiz specjalistycznych, które poszerzają naszą wiedzę o zmarłych, ich wyglądzie, budowie ciała, diecie, przebytych lub trapiących ich chorobach, jak i ostatecznie o przyczynach ich śmierci.

Wnętrze spichlerza zostało podzielone na dwie części, dzięki czemu uzyskano niejako dwie sale ekspozycyjne. Wyodrębnione segmenty mają własne wejścia z podjazdem – pochylnią. W każdym pojedynczym segmencie eksponowany jest kompletny materiał kostny jednego osobnika i pod względem ekspozycyjnym stanowią zamkniętą całość. Dzięki temu możliwe jest zwiedzanie każdej z części osobno, bez utraty tzw. informacji początkowej tej wystawy.

Na ścianie wejściowej w obu salach znajdują się teksty wprowadzające, opisujące wyniki badań archeologicznych prowadzonych na danym cmentarzysku. Zawierają one szczegółowy opis grobu: jego kształt i wypełnisko, elementy konstrukcyjne jamy, opis i analizę darów grobowych, ułożenie zmarłego w jamie, orientację szkieletu i analizę stratygraficzną grobu i cmentarzyska. Informacje te zostały wzbogacone o wykonaną przez archeologa w terenie, w trakcie prac wykopaliskowych, dokumentację rysunkową grobów i zabytków wydzielonych, oraz dokumentację fotograficzną cmentarzyska, pochówku, w tym zbliżeń wyjątkowo interesujących partii szkieletu. W wydzielonych przez drewniane barierki przestrzeniach sal, na podłodze wykonano rzuty prezentowanych pochówków w skali 1:1 – zgodnie z dokumentacją rysunkową wykonaną bezpośrednio w terenie.

W każdej z sal, w gablotach, zgodnie z podziałem na poszczególne partie szkieletu został rozłożony całkowity, pojedynczy kościec osobnika: od czaszki, przez partie tułowia, kończyn górnych i dolnych aż do paliczków stóp. Nad gablotami, powyżej prezentowanych kości zawieszono ich zdjęcia, lecz w znacznym powiększeniu, z zaznaczeniem zmian chorobowych, degeneracyjnych lub zwyrodnieniowych uzupełnionych

o ich dokładny opis. Wyniki szczegółowych badań antropologicznych, przeprowadzonych na fragmentach kości, pozwalają współcześnie ocenić kondycję osobnika pochowanego na badanym cmentarzystku. Dokładna analiza paleopatologiczna szkieletu mówi nam o stanie zdrowia zmarłego. Obok zdjęć dokumentujących powierzchnie i struktury kostne, zaprezentowano również wyniki badań radiologicznych, pokazując wybrane zdjęcia radiologiczne z zaznaczonymi czytelnie zmianami chorobowymi. Na wystawie przedstawiono również wyniki i zdjęcia z badań tomokomputerowych wykonanych na wskazanych odcinkach kości. Obok materiałów zdjęciowych występują szczegółowe opisy morfologiczne kości, dokładne analizy i oceny zmian kostnych, ze wskazaniem na stany zapalne, urazy bądź przebyte za życia choroby. Zaprezentowano wyniki badań histologicznych jak i nowatorskie dla materiałów wykopaliskowych (tzw. historycznych) wyniki badań DNA. Opisy zmian degeneracyjnych i przeciążeniowych kości pozwoliły nam na sugestie, co do wykonywanej pracy zmarłych kobiet, i na wskazanie zajęć często wykonywanych przez nie za życia. Dokładne analizy paleopatologiczne, liczne konsultacje z lekarzami wielu dyscyplin, pozwoliły zidentyfikować choroby trapiące obu osobników a będące jednocześnie przyczyną ich wczesnej śmierci. Obok informacji opisowej na wystawie zaprezentowano wyniki badań metrycznych. W tabelach złożony pogrupowane pomiary odpowiednich partii szkieletu. Dla obu osobników wykonano rekonstrukcje przyżyciowej wysokości ciała. A doskonały stan zachowania jednego z osobników pozwolił na wykonanie przyżyciowego wizerunku w formie odlewu.

Na wystawę wybrano szkielety dwóch dorosłych kobiet, zmarłych w zbliżonym do siebie wieku – *Adultus* (25-35 lat), których badania pozwoliły uzyskać pełne wyniki zarówno pod względem archeologicznym jak i antropologicznym.

Jednym jest tzw. lednicka gigantka – kobieta o wzroście 215,5 cm. Na jej pochówek natrafiono podczas badań wykopaliskowych w 1977 roku, na północno-zachodnim skraju cmentarzystka szkieletowego na Ostrowie Lednickim (początki cmentarzystka sięgają końca XI wieku, a koniec użytkowania przypada na wiek XIV). Odkryty grób datowany jest na przełom wieku XII/XIII, bądź na wiek XIII. W grobie odstonięto duży-olbrzymi szkielet dorosłego osobnika (in situ 208,5 cm), dobrze zachowany, niestaranie ułożony w grobie. Płeć zmarłej określono na prawdopodobnie żeńską, a wiek na 25-30 lat. Badania radiologiczne i tomograficzne wykazały rozległe zmiany głównie w obrębie kości podstawy czaszki. Stwierdzono sklerotyzację lewej kości skroniowej spowodowaną przez łagodny nowotwór – kostniak. Wypełnia on światło lewego przewodu słuchowego zewnętrznego, ucho środkowe i wewnętrzne oraz zatoki klinowe. Poza tym siodło tureckie jest powiększone, a obie zatoki czołowe, szczękowe, i prawie komórki sutkowe są bardzo obszerne.

Nadmierną wysokość ciała – gigantyzm i akromegalię spowodowało zaburzenie wydzielania przysadki. Do zaburzenia w obrębie narządu słuchu i równowagi, przyczynił się niedorozwój lewego ucha zewnętrznego i częściowo środkowego. Zaburzenie przepływu krwi przez lewą żyłę szyjną oraz z obszaru unerwionego przez IX, X i XI nerw czaszkowy mogło spowodować zwichnięcie lewego otworu szyjnego. Rozległe zmiany degeneracyjne, skolioza, ślady po złamaniach i spowodowane przeciążeniem, a także skostnienia więzadeł i przyczepów mięśniowych, są następstwem głównej choroby – gigantyzmu. Są też zmiany na żebrach po prawdopodobnie przebytych zapaleniu płuc, a także zmiany spowodowane okresowym niedożywieniem. Należy jeszcze wymienić różnej wielkości otwory wyrostków poprzecznych kręgów szyjnych, które mogły powodować zaburzenia

w przepływie krwi w przebiegających przez nie naczyniach. Na wszystkich zębach występują złogi kamienia nazębnego i widoczne są ślady paradontozu.

Gigantyzm manifestuje się ogólnym, nadmiernym wzrostem, zwłaszcza kości długich, spowodowanym wzmocnionym wydzielaniem hormonu somatotropowego przysadki, najczęściej w związku z gruczolakiem kwasochłonnym, rozwijającym się w przysadce w dzieciństwie.

Wykonano analizę cech czaszki, wykazując odchylenie wartości, również procentowe, cech olbrzymki od średnich wartości cech populacji, w której żyła. Różnice dotyczą głównie pomiarów części twarzowej czaszki i żuchwy. Wartości cech są o 12 do 42% wyższe od średnich wartości cech kobiet z tej serii. Wykonano pomiary wszystkich kości kończyn, porównując cechy niektórych kości długich ze średnimi wartościami tych cech mężczyzn i kobiet z tej samej serii Ostrowa Lednickiego. Z porównania wynika, że długość kości długich przewyższa o 32,5 do 49,4 % średnie wartości tej cechy pozostałych kobiet.

Gigantyzm jest poważną chorobą, manifestującą się nie tylko ogólnym, nadmiernym wzrostem, lecz również zaburzeniami w obrębie innych układów, np. oddechowego, nerwowego czy naczyniowego.

Drugi kobiecy szkielet został znaleziony w 2001 roku na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Dziekanowicach, stanowisko 22, zlokalizowanym na łądzie, naprzeciw przeprawy na Ostrów Lednicki i użytkowanym od połowy XI wieku po wiek XIII. W regularnym grobie i w czytelnej jamie grobowej odstonięto złożony na grzbiecie, w pozycji wyprostowanej, szkielet dorosłej kobiety, u której na poziomie 10-12 żebra strony lewej znaleziono zwapniałą torbiel bąblowca. Był to twór o twardej konsystencji, gładkiej powierzchni, kształtem zbliżony do dwóch zrosniętych bocznie migdałów, o wymiarach pojedynczego: 3 cm x 2,4 cm x >2 cm. Twór ten, częściowo uszkodzony, był wypchnięty ziemią.

Wiek zmarłej określono na 25–35 lat. Odkryty grób datowany jest na przełom XI/XII wieku. Dzięki szczegółowym badaniom, przeprowadzonym na kościach szkieletu zmarłej kobiety, stwierdzono znaczne zmiany i choroby o różnym podłożu. Z racji podejrzenia bąblowicy zbadano radiologicznie wszystkie kości. Stwierdzono przywierzchołkowe zmiany zapalne o przewlekłym charakterze prawego zęba siecznego i kła oraz pierwszego lewego zęba przedtrzonowego szczęki, a w żuchwie pierwszego prawego zęba przedtrzonowego. Stwierdzono rozległą osteoporozę kości, uogólnioną atrofię płamistą żeber, mostka, łopatek i końców barkowych obojczyków. Zaobserwowano zmiany pourazowe w prawym stawie łokciowym, niewielkie wyrosła na brzegach trzonów, a na powierzchniach stawowych kręgow, głównie piersiowych, sklerotyczną ich przebudowę. Wystąpiły ślady po zagojonym urazie w postaci sklerotycznej przebudowy tkanki kostnej oraz wyrosła na przymostkowym końcu żebra i ślady po złamaniu na trzonie mostka. Stwierdzono w szyjce prawej kości udowej pojedynczą torbiel ze sklerotyczną otoczką o wymiarze 1 x 1 cm, która odpowiada torbli pasożyta. Badania tomokomputerowe kości udowej i histologiczne torbli potwierdziły powyższą diagnozę. Zaobserwowano zmiany chorobowe w postaci zmian degeneracyjnych głównie w kręgosłupie, oraz liczne zmiany przeciążeniowe dowodzące, że kobieta ta ciężko pracowała.

Zaobserwowane zmiany mogą być nie tylko dowodem niskiej higieny, lecz i znacznego osłabienia organizmu. Główną przyczyną złego stanu zdrowia kobiety była choroba pasożytnicza wywołana pasożytem z rodziny tasiemcowatych. Bąblowica jest chorobą odzwierzęcą. Była i jest powszechna wszędzie tam, gdzie człowiek i zwierzęta domowe (psy, owce, bydło) żyją w bliskim kontakcie, w niehigienicznych warunkach.

Wystawa „Czytanie z kości” jest wystawą stałą, będzie udostępniana w budynku Spichlerza przez kolejne sezony ekspozycyjne Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

Scenariusz i aranżacja wystawy: Anna i Jacek Wrzesińscy.

Konsultacja paleopatologiczna: Judyta J. Gładkowska-Rzeczycka.

Zdjęcia materiału kostnego wykonali: Piotr Namiota, Mariola Józwickowska, Jacek Wrzesiński.

Rekonstrukcja głowy „Gigantki”: Zofia Łubocka.

Fotograficzna rekonstrukcja głowy „Gigantki”: Mariusz Kuraszkiwicz.

Wystawie towarzyszy folder: A. J. Wrzesińscy, Czytanie z kości (2005).

Anna i Jacek Wrzesińscy

BIBLIOGRAFIA

1. dotycząca „Gigantki”

Gładkowska-Rzeczycka J.J., Wrzesińska A., Sokół A.

1998 A giant from Ostrów Lednicki (XII–XIII c.), *Dist. Lednogóra, Poland, The Mankind Quarterly*, XXXIX/ 2, s. 147–172.

2000 Morfologiczne i radiologiczne badanie szkieletu olbrzymki z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska na Ostrowie Lednickim, *SL 6*, s. 239–276.

Gładkowska-Rzeczycka J.J., Smoczyński M., Dubownik M., Mechlińska J.

2001 Rare developmental disorder of the sound-conducting system of the skeleton from an early medieval cemetery In Poland: endoscopy and CT findings, *The Mankind Quarterly*, XLII/1, s. 3–16.

Łubocka Z.

2000 Rekonstrukcja głowy „gigantki” z Ostrowa Lednickiego, *SL 6*, s. 277–285.

Szymczyk B., Wąsoska E., Ziętek A.

1977 Przypadek gigantyzmu we wczesnośredniowiecznym materiale szkieletowym z Ostrowa Lednickiego, *PAn*, t. 43, z. 2, s. 334.

Wrzesińska A., Wrzesiński J.

2002 Sekrety lednickiej gigantki, *National Geographic Polska*, nr 10 (37), s. 24.

Wrzesiński J.

2000 Odkrycie i stratygrafia w rejonie grobu 23/77 na Ostrowie Lednickim, *SL 6*, s. 231–237.

2000 Czarownice – próba podsumowania warsztatów, [w:] Jacek Wrzesiński 2000, (red.) Czarownice. Feneralia Lednickie 2, Wrocław – Sobótka, s. 179–199.

2. dotycząca kobiety z bąblowcem:

Gładkowska-Rzeczycka J.J., Jankowski Z., Myjak P., Sokół A., Wrzesiński J., Rokicki J.,

2003 Echinokokoza dawniej i współcześnie, [w:] Parazytozy – problemy kliniczne. Sympozjum, Białystok, 6 czerwca, s. 67.

Gładkowska-Rzeczycka J.J., Wrzesińska A., Wrzesiński J.,

2003 Rzadkie znalezisko torbieli pasożyta z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach, *AP 48*, z. 1–2, s. 57–76.

Gładkowska-Rzeczycka J.J., Wrzesińska A., Wrzesiński J., Sokół A.

2003 A skeleton with a cyst from an early medieval cemetery at Dziekanowice, Łubowo parish, Wielkopolska province, Poland, *Journal of Paleopathology*, t. 15, z. 2, s. 111–122.

Gładkowska-Rzeczycka J.J., Jankowski Z., Myjak P., Sokół A., Szostakiewicz M.,

2003 Anchinococcosis cyst from an early medieval cemetery In Poland. TC, Histologic and DNA findings, *Journal of Paleopathology*, t. 15, z. 1, s. 47–58.

Ryc. 1. Otwarcie wystawy – od prawej: A. Kaszubkiewicz, J. Wrzesiński, A. Wrzesińska, J.J. Gładkowska-Rzeczycka, J. Czerwińska, J. Zagórska-Telega, J. Kozak, J. Bujna (fot. M. Józwickowska)
Abb. 1. Eröffnung der Ausstellung – von rechts: A. Kaszubkiewicz, J. Wrzesiński, A. Wrzesińska, J.J. Gładkowska-Rzeczycka, J. Czerwińska, J. Zagórska-Telega, J. Kozak, J. Bujna (Photo: M. Józwickowska)

Ryc. 2. Dyskusje i rozmowy podczas otwarcia wystawy (fot. M. Józwickowska)
Abb. 2. Diskussionen und Gespräche während der Eröffnung der Ausstellung (Photo: M. Józwickowska)

Ryc. 3. Fragment ekspozycji dotyczący gigantki lednickiej (fot. M. Józwickowska)
Abb. 3. Expositionsfragment über die Gigantin von Lednica (Photo: M. Józwickowska)

Ryc. 4. Zwiedzanie wystawy – od prawej: A. Drozd, W. Dzieduszycki, J. Banaszekiewicz (fot. M. Józwickowska)
Abb. 4. Rundgang durch die Ausstellung – von rechts: A. Drozd, W. Dzieduszycki, J. Banaszekiewicz
(Photo: M. Józwickowska)